

„ЕЗИКОВА МОДА“ И ПРОЦЕСИТЕ НА РАЗВИТИЕ И ОБОГАТЯВАНЕ НА ЛЕКСИКАТА

МАРИЯ ЧОРОЛЕЕВА

Maria Choroleeva

“LANGUAGE’S FASHION” AND PROCESSES OF DEVELOPMENT AND ENRICHMENT OF THE LEXIS

In the paper is analyzed the phenomenon “language’s fashion”. It is definite the nature of the phenomenon, the reason of the appearance of that fashion and its’ role for the development of the language. The meaning of the “language’s fashion” is bilateral. On one hand there is a negative side of language’s fashion - it leads to rut and brings up the cliché in the speech. On the other hand there is a positive side of language’s fashion – it is one of the methods which create new meanings of the words.

Модата е характерна за всички области на обществения живот. Мода има в облеклото, устройството и поддръждането на дома, храните и напитките, в действията, свързани с целия човешки живот – начини за почивка, развлечения, обреди, празненства и т.н. Мода има и в използването на езика. Явлението „езикова мода“, което намира проявление в речта, се отнася преди всичко до лексиката, но може да засегне и други равнища на езика. В доклада ще бъде разгледано специално как това явление се проявява по отношение на лексикалните единици. Наблюдаваме го, когато индивидуална, неутвърдена употреба на дума или употреба на дума в ново, необичайно значение, както и някакво неутвърдено съчетание, необичаен израз, се появяват в речта на известно лице, обикновено политик, обществен деец, журналист, писател и започват бързо да се разпространяват, започват да се използват от все по-широк кръг от лица и се утвърждават в публичната реч. Постепенно те се лексикализират и намират място в речниците, например най-напред в речници на новите думи и др., т.е. сравнително трайно се установяват в лексикалната система на езика. Явлението по принцип може да се определи като един от пътищата, начините за обогатяване на лексиката на даден език.

Коя част от лексиката на един език се поддава най-много на езиковата мода? Това са думите, свързани с обществените отношения и връзки, с обществения живот на дадено общество – политика, управление, икономика, финанси, образование, култура. Лицата, определящи езиковата мода са обществени личности, които имат важно социално положение, които имат възможността чрез изказванията си да влияят на обществото, чрез своята публична

реч да активизират едни или други групи думи, да съдействат за използването им в нови преносни значения, да въвеждат нови названия и изрази. Като се подеманат от обществеността и започне да се увеличава употребата им, се създава актуалността, модерността на тези лексикални единици и съчетания.

Причините за това явление са извънезикови и вътрешно езикови. По извънезикови, обективни причини, поради това, че настъпва актуализация на известни обществени събития, явления и те стават събития на деня, за които всички говорят, естествено се активизира употребата на техните названия. Обикновено това са вече съществуващи думи в езика, но тези думи е възможно да са били употребявани рядко, т.е. били са неактуални названия. Извеждането им на преден план поради обективни, нелингвистични причини, довежда до широкото им разпространяване и утвърждаване, превръщането им във високо активна лексика. Това активизиране и актуализиране може да бъде с различна продължителност – с оглед на интереса на обществото. Възможно е да бъде за съвсем кратко време, както бе например с названието *импийчмънт*, актуализирано само за няколко дни. Действащи против неговото задържане бяха също така и възражения, че на тази чужда дума съответства българско название – изразът *прекратаване на мандата на президента*. Напълно реално е обаче такива актуализирани думи да имат трайна активна употреба в зависимост от обективните условия.

В настоящия момент се наблюдават процеси на актуализиране, активизиране на употребата на думи, като напр. *криза, корупция, диалог, вот, проект, програма, субсидии, реформа, блокиране – отблокиране /на фондове/, рейтинг, кредити, контрабанда, престъпност, мафия, антимафиоти /акции на антимафиоти/, оцеляване /оцеляване в кризата, бюджетно оцеляване/, наливам /държавата продължава да налива пари в нереформирани предприятия/* и др. Увеличава се и честотата на употреба на думи, преди използвани много рядко, даже неизвестни за повечето говорещи български език, напр. *пандемия* ‘епидемия, обхващаща цялата страна или редица страни’, *рейнджър*, *реимбурсирам*, *реимбурсация*, *реимбурсиране* ‘възстановяване от страна на обществени фондове на стойността на заплатени от пациента лекарства, услуги’. Всички актуализирани думи стават център на публичното говорене, стават център на вниманието, въпреки че едва ли се осъзнават като модерни.

Поради търсене на ефикасно и въздействащо, запомнящо се изразяване, т.е. вече по лингвистични причини, се създават подходящи нови значения на думите и изразите на основата на метафора и метонимия въз основа на образни употреби. Подемането и мултиплицирането на новата употреба, на сполучливия израз, довежда до превръщането му в модерен знак, символ на актуалност, образност и компетентност. Използването и утвърждаването на думи с нови, образни значения наблюдаваме например при глагола *орязвам* ‘съкращавам, намалявам нещо’ /орязаха средствата за здравеопазване/, *заменки* ‘неправомерно, незаконно заменяне на земи, имоти и др.’, *замразявам* ‘задържам непроменено нещо /обикн. цени, доходи/’ (*замразяване на заплатите*,

замразяване на цените) ; при *изтичам* са се развили две нови значения: ‘за нещо тайно – ставам явен, известен’ /*изтичат тайните на държавата, изтичане на информация от службите*/ – образно значение с много широка употреба и второ ‘излизам вън от страната, напускам я масово, в голямо количество’ /*от страната изтичат капитали; в чужбина изтече квалифицирана работна ръка, изтичане на специалисти*/; *срастване* (с престъпността), *сценарий* ‘предварителен план за нещо’ – активизиране на значението и образна употреба; преносно значение на глагола *разбивам* ‘унищожавам, преустановявам съществуването’ /*разбиха престъпна група, разбиха наркоканал*/; модерно е да се говори за *политики* – думата се среща почти във всяко публично, политическо изказване със значение ‘вид дейност, ръководни начала в дейност на органи с обществена цел’ /*дискутират се политики, предлагат се политики, гражданите да влияят пряко върху политиките на ЕС, секторни политики*/; *скачам* ‘рязко се повишавам’ /*разходите скочиха драстично; Ако скочи акцизът, селските казани ще фалират; скок* ‘рязко повишаване’ /*скок на цените*/.

Голяма част от увеличилите ролята и значението си думи са чужди по произход, които са били малко известни или почти неизвестни на широката общественост, като в повечето случаи имат равностойни български или отдавна заети съответствия. Те стават модерни, тъй като бързо придобиват актуалност в езика на обществени дейци, нямащи особена грижа към езика си и безкритично възприемащи чужди думи или даже смятащи, че използването им е знак за престижност и компетентност, докато реалното положение и стойност на речта им с това не подобряват качеството си. Такива думи са вече посочените *импийчмънт, иновации, реимбурсация, реимбурсен, риалити* ‘телевизионно предаване, което се излъчва на живо или заснема без предварителен сценарий’, *фермери*. Прекалено много се употребява *публичен* в съвсем различно от обичайното ново значение в съчетанията *публичен сектор, публични средства, публична администрация*, възприето от английски и това значение не е отразено в речниците.

При модерните думи, употребени в ново преносно значение, се наблюдава освен много активна употреба и разширяване на съчетаемостта им, явяване в нови съчетания, пренасяне на явлението и върху съответните антоними или други сходни думи. Така например, освен посочената употреба на *замразявам* в *замразявам заплатите, замразени банкови сметки* и други, веднага започва да се използва и съответният антоним *размразявам* ‘правя възможно, позволявам изменението на нещо’ /*размразиха средствата по програма ФАР, да се размрази лихвеният пазар; секторите, в които има размразяване са..*/; същото се наблюдава и при *орязвам* /*орязан бюджет, орязаха бюджета на образованието* (Нова телевизия), *средствата за наука продължават да се орязват* (в. „24 часа“); *Социалните плащания са орязани* (радио „Хоризонт“, 15 ноември); *източвам* е с нови значения ‘довеждам до фалит чрез неправомерни сделки и присвояване’ /*източиха Кремиковци*/, ‘присвоявам парични

средства' /Директорът е източил от предприятието милиони/ и 'Получавам неправомерно суми за ДДС' /Източвали са ДДС с фалшиви документи/. Значенията са отразени в Речника на новите думи в българския език (РНДБЕ, под печат). При *поръчков* – освен *поръчкови убийства, поръчково престъпление*, съчетаемостта се разширява и се появяват *поръчкови статии, поръчково съдийство*; по подобие на *треска за злато* се появяват *треска за джакпота, треска за ниски цени* /на билборд/ и др.

Наред с модерни думи широко се употребяват и ефектни устойчиви съчетания и изрази, например: *обръчи от фирми, стягане на коланите, нерегламентирани контакти, отварям, спускам /политически/ чадър над някого, изваждам на светло, изтичане на мозъци, конфликт на интереси, корупционни схеми, мокра поръчка*; устойчиви съчетания – термини като *делегиран бюджет*, особено модерен през миналата година, а сега – *балансиран бюджет, устойчиво развитие*, най-новото модерно съчетание *постна пица*. Голяма част от посочените употреби и значения не са включени в тълковните речници и в РНДБЕ, завършен преди няколко месеца, което говори за тяхната новост.

Давам примери само от настоящия момент, тъй като нямам за цел, а не е и възможно в границите на един доклад да се разглежда смяната на модата през отделни периоди. Модерността на определени думи обикновено няма голяма продължителност. Тя свършва с отпадането на актуалността на назоваваните събития и непрекъснато се заменя с актуализиране, активиране на нови названия и изрази и с по-нататъшното творчество в областта на лексиката. Струва ми се, че модата в езика увеличава обхвата си и разнообразието си в демократичните общества, докато в тоталитарните има много по-ограничени възможности, но за такива изводи естествено е необходимо изследването да бъде много по-широко и да обхваща и съпоставя различни периоди.

Каква е ролята на явлението езикова мода? Тя, както беше посочено, се изразява на първо място, в активизирането на употребата на думи не особено активни до този момент, т.е. в преместването им от периферията в центъра на лексиката; второ, в създаване на нови преносни значения на активизирани думи и съчетания. И в двата случая явлението може да бъде оценено положително. Погледнато обаче в по-голям отрязък от време, то има и своя отрицателна страна. За съжаление при такова стихийно подемане на дадено лексикално явление и бързо предаване в речта на много хора, които не осъзнават неговата важност, в редица случаи се достига до отрицателен резултат. То води до шаблонизиране на езиковия израз, до превръщане чрез непрекъснато повтаряне на думи и изрази в клишета, в шаблони. Също така не рядко в резултат на мода се утвърждават и редица погрешни употреби, неправилно използвани думи, неподходящи изрази. Ще дам само един пример. Вече няколко години се наблюдава използване на глагола *случвам се* / *случва се* / *случи се* погрешно вместо глаголите *ставам, осъществявам се*, като тази употреба напоследък става масова. Така в примерите: *Отчитането на протоколи*

трябва да се случи до два часа след предаването. (БТА, Новини, 15 ноември); *Министърът.. ще премахне практиката да се купуват книжки. Как ще се случи това, ще видим.* (Предаване по р. Хоризонт, 13 ноември, 2009); *Колко скоро трябва да се случи реформата в БАН?* (БНТ 1, новини, 18 ноември); *БАН се нуждае от сериозни реформи, като самото ръководство на Академията желае това да се случи; Кога ще се случи падането на лихвите.* Глаголът *случвам се* означава, че нещо става случайно, докато във всички посочени по-горе примери действието ще се извърши не поради случайност, а чрез съзнателни, преднамерени действия, поради което е неуместно използването на този глагол вместо *ставам* или *осъществявам се*, т.е. *Как ще стане премахването на практиката да се купуват книжки, Как ще се осъществи реформата в БАН* и т.н. На тази неправилна употреба на глагола *случва се / случи се* са посветени няколко статии. Всички автори смятат, че тази употреба е неприемлива, нарушаваща лексикалната норма (Байрамова 2005, Иванова 1998, Костадинова 2009, Петров 2006, Радева 2004). Въпреки това, не само че не се забелязва и най-малко намаление на подобни на посочените примери, но честотата на употребата на *случва се* по този начин се увеличава, което говори за липсата на въздействие на статиите на специалистите може би защото са отпечатани в тясно специализирани издания.

В заключение ще подчертая още веднъж, че езиковата мода има двояко, двустранно значение – положително и отрицателно. От една страна, води до банализиране, шаблонизиране на речта, до неправилни употреби, от друга страна – чрез нея се създават и утвърждават нови употреби и значения. Напоследък в други страни се обръща голямо внимание на това явление, като в големи руски и английски лингвистични сайтове модата в лексиката се наблюдава внимателно и се посочват нейните резултати с определяне на дума на месеца, дума на годината и се проследяват сполучливи и погрешни модерни употреби и значения на думите. Да се надяваме, че и у нас това ще бъде направено.

ЛИТЕРАТУРА

- Байрамова 2005: Байрамова, М. Случи се да ни се случи. – В: *Littera scripta manet*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Василка Радева. София.
- Иванова 1998: Иванова, К. Случайно се случват случайните случки. – Българска реч, IV, кн. 2.
- Костадинова 2009: Костадинова, П. Лексикална норма и езикова картина на света. – Български език, кн. 2.
- Петров 2006: Петров, М. Какво „се случва“ от малкия екран? – В: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*. София.
- Радева 2004: Радева, В. Езиковата култура в речта на медиите. – В: *Национална конференция „Европейският език и бъдещето на националните езици“*. София.
- РНДБЕ: Пернишка Е. и др. Речник на новите думи в българския език. (Под печат)